

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גיליון מס' 43 י"א אדר א' תשפ"ד, 20 בפברואר 2024

צריף ההיאחזות קיבוץ ניר עוז

דבר היו"ר

לכל נאמנות ונאמני השימור היקרים שלומות.

אסון ה-7 באוקטובר שהתרגש עלינו, והמלחמה הנמשכת בעקבותיו, סובבים את כל היבטי חיינו בעת הזאת, ונדמה כי הם נוכחים בנפש כל אחת ואחד מאיתנו בכל אשר נפנה. כולנו חווינו תחושות קשות של הפקרה, זלזול בחיי אדם, יהירות וזחיחות-דעת מצד השלטונות, לצד איום בטחוני שהתרגש עלינו בעת שהחברה הישראלית משוסעת ומקוטבת באופן חסר תקדים.

בעת הזאת, כשכולנו נושאים יחד בנטל המשותף של המשכיות הפרויקט הציוני, וכולנו חפצים להמשיך באופטימיות את חיינו המשותפים כאן, אבקש לשתף אתכם במעט מהמתרחש בהיבטי המורשת, ההנצחה, השימור ותכנון תיירות העתיד בחבל הבשור. שם זה, מייצג עבורי את כברת הארץ הפגועה והרמוסה, הנמצאת על סדר היום הלאומי של כולנו בארבעת החודשים האחרונים. חבל ארץ זה זוכה בתקשורת לשמות שונים - הנגב המערבי, צפון הנגב, חבל תקומה, עוטף עזה, עוטף ישראל, ואולם אני מעדיף לכנותו בשם התיירותי המתאים וההולם ביותר - חבל הבשור.

בחודש ספטמבר 2023 הוגש לאשכול נגב מערבי מסמך אסטרטגי סדור לפיתוח התיירות בחבל הבשור בטווח הקצר והבינוני, תוך התבססות על ההיצע התיירותי שהיה קיים במרחב באותה עת. אסון ה-7 באוקטובר שינה את פניו של המרחב בתחומים רבים ובהם גם תחום התיירות, הנדרש להתאים את עצמו לביקושים חדשים ולתחומי עניין חדשים כמרחב תיירות, זיכרון ומורשת.

לאור הערכות מקצועיות שערכנו, צפוי הביקוש התיירותי לביקורים בחבל הבשור לגדול פי ארבעה לפחות, וייתכן אף שהגידול יהיה משמעותי הרבה יותר. לאור זאת, קיימת חשיבות עליונה לתכנון מושכל של המרחב וניהול הקהל בו, וזאת לצורך מניעת נזקים ישירים ועקיפים המתרחשים, כאשר קהל גדול נע במרחב מוגבל ללא ניהול התנועה. המבקרים עלולים לפגוע במרקם החיים המתחדש ובקהילות השבות אט אט לבתיאן, וזאת לצד פגיעה צפויה בשדות ובחקלאות המקומית, ואף בשטחים הפתוחים בחיק הטבע. טיבה של תיירות, שהיא עלולה להפריע למרקם החיים של קהילות מקומיות, ועל אחת כמה וכמה כאשר מדובר בקהילה שעברה טראומה, והתיירות (אם לא תתוכנן כראוי), עלולה לייצר אי-נוחות, שתכאיב ותפגע, יותר משתועיל לקהילות המתגוררות במרחב. המבקרים הצפויים נמנים על פלחים שונים באוכלוסייה, שביניהם תושבי האזור והמרחבים הסמוכים, משפחות החללים והנרצחים וכן אזרחים מכל רחבי המדינה, שיגיעו באופן עצמאי ובקבוצות מאורגנות. בהמשך הדרך צפויה להגיע לביקור גם התיירות הנכנסת על שלל גווניה, ובה משלחות רשמיות, ארגונים חינוכיים, קבוצות מנהיגות ועוד.

על מנת להבטיח את שלומן הנפשי של הקהילות המקומיות ועל מנת לאפשר חוויה תיירותית משמעותית, חובה עלינו לתכנן את המרחב, ולאפשר את הביקורים בו באופן בטוח, משמעותי ובר קיימא. בימים אלה עוסק צוות תיירות מטעם מנהלת תקומה בתכנון היבטי התיירות, בעוד צוותים מקבילים עוסקים בתכנון ההנצחה, הזיכרון והמורשת. מלאכתנו מורכבת ועדינה מאד, שכן להנצחה שותפים בעלי עניין רבים, שלהם נרטיבים שונים ומגוונים. ההנצחה הפרטית כבר החלה בשטח, ותוך כדי כך, מתכננים מרבית הישובים בחבל הבשור, כמו גם המועצות והרשויות השונות מוקדי הנצחה משלהם. לצד הנצחה פרטית וציבורית זו, מתכננת המדינה באמצעות שלוחיה, מוקדי הנצחה נוספים (משרד מורשת, משרד הביטחון, משרד החינוך ועוד). ריבוי ההנצחות מהווה אתגר, שידרוש רגישות והכלה רבים, שכן מדובר בטרגדיה של מעגלי שכול רבים, והנצחה נעה בין האישי ללאומי ללא קווי גבול ברורים.

המועצה לשימור אתרי מורשת מעורבת בכל התהליכים, ונציגיה יושבים בכל המפגשים המשמעותיים על מנת לסייע ולהציע את הידע המקצועי שלנו לכל צורך. הצענו שאתרי המועצה במרחב זה, הסובלים מחוסר תקציבי וממיעוט מבקרים, ישמשו בסיס לפיתוח תיירותי עתידי, וישלבו בתוכם את היבטי ההנצחה, הזיכרון והתוכן התיירותי שיספר גם על אסון ה-7 באוקטובר. זוהי הזדמנות לאתרי המורשת שבמרחב להפוך משמעותיים יותר ולמשוך קהל מבקרים נרחב יותר. נאחל לכולנו את היכולת להיות רגישים וקשובים לצורכי כל עם ישראל, ולזכור כל העת כי לאסון ולשכול הלאומי שותפים עימנו רבים מבני עמנו. נסיים בברכה שנזכה לשמוע במהרה בשורות טובות

שלכם ד"ר שחר שילה יו"ר ועדת דרום

ועדת מחוז דרום
המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
הנכם מחמנים למפגש הוועדה
מתחם הצלמניה האבות 63 באר שבע

יום חמישי, י"ג אדר א' תשפ"ד
22 בפברואר 2024

המכנסות וכיבוד בשעה 15:00

סדר היום:

- עדיכני מועצה לשימור - עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
- סיפור אתר הצלמניה - נואל דרור, מיכל מונטל
- סקירה לבני פיתוח תיירות ומורשת בעוטף לאחר תקופת המלחמה - שחר שילה
- עדכונים - שחר שילה בפעם הראשונה כיו"ר, עפר יוגב

ד"ר שחר שילה
יו"ר ועדת דרום

עפר יוגב
מ"מ מנהלת מחוז דרום

המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז דרום של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב
עורך מדעי: פרופ' אבי ששון
הגהה: דן גזית
חברי המערכת: פרופ' אבי ששון, גד סובול,
ד"ר שחר שילה, דן גזית, מריה מצרפי, עפר יוגב
כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
רח' מורדי הגיטאות 74 באר שבע

דבר מנהלת המחוז

שלום לכולם.

בעוד חופשת הלידה של מריה מנהלת המחוז נמשכת, כמה מילים כממלא מקום. 7 באוקטובר, היכה נוראות באזור מגורי - עוטף עזה. נפילות הטילים, הירי, השמועות מהישובים ומסיבת הנובה מלאו את כל שעות היממה, עד שמצאנו עצמינו בעיר הדרומית אילת פליטים בארצנו. מבכה ומשתתף בצער משפחות הנרצחים וחללי מלחמה זו. מתפלל למזור הפצועים בגופם ובנפשם ולחזרת החטופים.

איתרע הגורל, ונתבקשתי לחזור לתפקיד מ"מ (ממלא מקום) מנהלת המחוז מריה, אשר בשעה טובה ילדה את ביתה השנייה נגה במזל טוב ויצאה לחופשת לידה.

כך, שעליתי מאילת החמימה לסתיו הנגבי ליישובי גבולות, לממש את תפקידי במחוז דרום ולעזרת הישוב, אשר קלט כמה גדודי צבא, מתנדבים, חברי קיבוץ עובדי אדמה ועוד. באותם ימי ראשית המלחמה, נחשפתי לצידה החיוני של המועצה לשימור בעת צרה - מרלו"ג (מרכז לוגיסטי) שהוקם בגן הדרום ע"י זיו קאשי, ואלעד בצלאל שהיה בצוות הניהול. המרלו"ג שימש בעיקר את מוא"ז אשכול ובמקצת את מוא"ז שער הנגב ובחודש הראשון, לכל מי שהיה צריך. כלל המועצה לשימור אתרים התגיסה למאמץ על רכבי המועצה ואנשיה.

אט אט הולכים ושבים לפעילות המוכרת ולמציאות החדשה - חיים לצד לחימה. ובאשר לשגרה: עד שלא יחזרו כל החטופים, כלום לא יחזור לשגרה...

אודה לאמת, מעניין היה לעבור מהווית הגמלאי לכר הפעולה במחוז, לפגוש ידידים ומכרים מהעבר ובמיוחד בתקופה זו על כל המשתמע בה (ודי אשמח להחזיר למריה את כר הפעולה...).

בחזית פעילות המועצה: דרך מריה עודכנתי במספר אירועים, כגון התנגדות המועצה לשימור בוועדה המחוזית לגבי פגיעה במפעל הקרמיקה בכפר מנחם; כנס שלישי בירוחם תחת נושא המוזיקה בעיירות הפיתוח; חנוכת צריף מורשת במושב סגולה; סיום שימור צריף בית הכנסת במושב פטיש; סיום הצבת 19 שלטי שימור ביישובי מועצה אזורית יואב (ובכך הפכה לשיאנית מספר שלטי השימור בדרום) וכמובן פגישות, השתתפות בוועדות השימור השונות ומתן תשובות לאתרים שונים.

בברכה, עפר יוגב מ"מ מריה מצרפי מנהלת מחוז דרום

מזל טוב למשפחת מריה מצרפי להולדת הבת נגה - מאחלים אושר שמחה וצהלה

בגיליון זה:

- דבר היו"ר החדש
- סיבוב בפרויקט מיגון מבני מגורים בעיר שדרות
- גבעת תום ותומר - גבעת זיכרון, שיקום ושימור טבע
- אוי, עישנו כאן...
- הנגב עוד יהיה ירוק
- ראיון עצמי שחר הרמלין

סיבוב בפרויקט מיגון מבני מגורים בעיר שדרות/ אדר' מיכאל יעקובסון

לפני 10 שנים ביקר אדר' מיכאל יעקובסון בשדרות, ראויים רשמיו בעת הזו להתפרסם (ע.י.) פעם בכמה זמן אני נתקל במשהו מקומי ואיכותי שמצליח להציג דוגמה לעבודה ברמה אליה אפשר לשאוף. כזה הוא המקרה של הגיליון החדש של "סדק" שיצא ממש עכשיו בעריכתו של תומר גרדי שהצליח לא מעט הודות לשילוב עם העיצוב הגרפי המעולה של עפר כהנא ואסנת בר-אור ליצור יצירת אמנות עכשווית של ממש.

הגיליון עצמו מביא את תמלולן של הרצאות-דיון שנערכו במסגרת הוצאת הספר והצגת התערוכה "אלימות מכוננת, 1947-1950" שאצרה אריאלה אזולאי (ולדעתי היא התיאורטיקנית החשובה ביותר הפועלת כיום בישראל). כל זה לצד תצלומים היסטוריים מארכיונים שונים השופכים אור אודות לטקסט הנלווה להם – על מציאות שהייתה ועדיין קיימת.

כעת, בביקור בשדרות ניתן להיחשף לעובדה שהעיריה ממגנת את עצמה מפני האלימות המכוונת אליה מכיוון בית חנון, כתגובה לאלימות המופעלת על ידינו, כתגובה לאלימות המופעלת על ידם, כתגובה לאלימות המופעלת על ידינו וכו'. קשה שלא לחזור אל השאלה שהעסיקה את הגנת שלי: מי התחיל? אבל ברור שזוהי שאלה מיותרת ולא נראית לי גם שייכת. ההתבוננות בשינויים באורחות החיים בטיפולוגיות המגורים העוברים היום על שדרות - מוכיחים לנו שוב ושוב כי הגנרלים שמנהלים לנו את המדינה כבר 43 שנה לא מובילים אותנו למציאות טובה, וכאן בשדרות אפשר לראות את המקום והאוכלוסיה שמשלמת את המחיר.

מצד שני, מתוך האלימות הזו נוצר פה חלון הזדמנויות מסוים לשדרות המאפשר לה לזכות בתהליך התחדשות ומתיחת פנים פיסית: חוץ ממרכיב המיגון בכל הסיפור הזה, הדיירים זוכים לתוספת חדר לדירה, לשיפוץ וחיידוש חזיתות הבתים והשטחים המשותפים והכל על חשבון הברון.

אך האם שיקום תשתיות המגורים יקרב אותה אל נקודת הפריצה להוצאת שדרות או עיירות הפיתוח בכלל

מהקיפאון בו הן מצויות?

לאחרונה נתקלתי במאמר מאת פרופ' ערן רזין מהאוניברסיטה העברית, שבו הוא מגיע למסקנה כי "המשימה העומדת בפני המגזר העירוני בערי הדרום היא מיסודה של הנהגה מקומית אפקטיבית שתדע לנצל משאבים והזדמנויות ושתזכה למעורבות ולתמיכה ממשלתית שתאפשר לראשי ערים בעלי כישורים לפתח ולקדם את עירם".

לצערי, את הבשורה לא שמעתי יוצאת לא משדרות ולא מאף אחת מערי הפיתוח בדרום (אולי למעט ירוחם לשם ניכנס איש מעשה מהזירה הלאומית).

שער חוברת פרסומית על שדרות מקור ארכיון טוביהו, אוניברסיטת בן גוריון בנגב: מיכאל יעקובסון

בינתיים, שדרות יכולה להנות מהצבעים השמחים והתוססים המצפים את הבתים המתחדשים ואת תחנות המיגון, ויחד יוכלו לראות כיצד הצבע חוזר ומתקלף והאפור חוזר ומשתלט על המקום.

ברשימה קודמת שהבאתי, הצגתי פרויקט אדריכלי ללא אדריכלים. בהתחלה הייתי בטוח שגם פרויקט המיגון לא כולל את התערבותו של אדריכל בסיפור, ואת זה ידעתי למשל מתחנת המיגון שהצגתי כאן כבר בעבר. אז התפלאתי מאד שבקצה שיכון הרכבת ההולך ומתרחב, ניכלל בלוח רשימת צוות התכנון והביצוע

שמו של אדריכל, ולא סתם אדריכל - כי אם אחת מהאדריכליות המקוריות הפועלות היום מליבה של מדינת תל אביב.

האדריכלית טולו אמיתי, שתכננה כמה מבנים בולטים בתל אביב - כמו הגלריה בסדנאות האמנים בפלורנטינו, או מועדון הנוער בפארק דרום - וכמובן דירת הסטודיו על אחד הגגות בלב תל אביב הניצפית למרחקים, ותמיד סיקרן אותי לראות מה מתרחש מאחורי החלון העגול. אמיתי בעצמה מעידה באתר האטרקטיבי והמוצלח שלה, כי מרבית הפרויקטים שלה

נכנסים תחת הכותרת "עור ועצמות,

שימוש חוזר במבנים קיימים" - פעולה בה היא מתמחה, וככל הנראה הודות לכך הובאה לטפל במבני המגורים העוטפים את מרכז ההיסטורי של שדרות.

היות ובעת ביקורי השבוע היה הפרויקט בשלבי הקמה מתקדמים, יכולתי להתרשם רק מהגושניות אך לא מהעיצוב הסופי שטרם הושלם. לכן פניתי לטולו בשאלה - האם היא הכינה הדמיות לפרויקט. הייתי בטוח שכאן מדובר במקרה מבטיח בו הוזמן אדריכל יצירתי, להעניק לא רק פתרון פונקציונאלי למבנים הדורשים מיגון מפני אלימות, אלא להעניק - אחרי 50 שנה - פרשנות חדשה לשיכוני הרכבת הכל-כך טיפוסיים ומוכרים הפזורים בכל רחבי ישראל בכלל ובשדרות בפרט.

"זה לא משהו שהייתי רוצה לפרסם", סיכמה אמיתי את הפרויקט בתגובה לפנייתי. אני לא יודע אם במסגרת התקציבית והחוזית, שהועמדו כאן לרשות האדריכלית, היה אפשר לעשות משהו נוסף מעבר לפתרון הפונקציונאלי הבסיסי, אך ודאי שכאן - כדברי רזין שהבאתי קודם - חסרה הנהגה למקום שלא רק תפתור בעיות לטווח הקצר, אלא תכוון ותוביל את שדרות למקום שלה.

את זה, כמובן, ההנהגה תצטרך לבצע לא רק עם כלכלן כי אם גם עם אדריכל - אבל כזה הרואה עצמו כממש ייעוד ערכי בעבודתו. זוהי - ככל הנראה - אכן המכה הגדולה של עיירות הפיתוח.

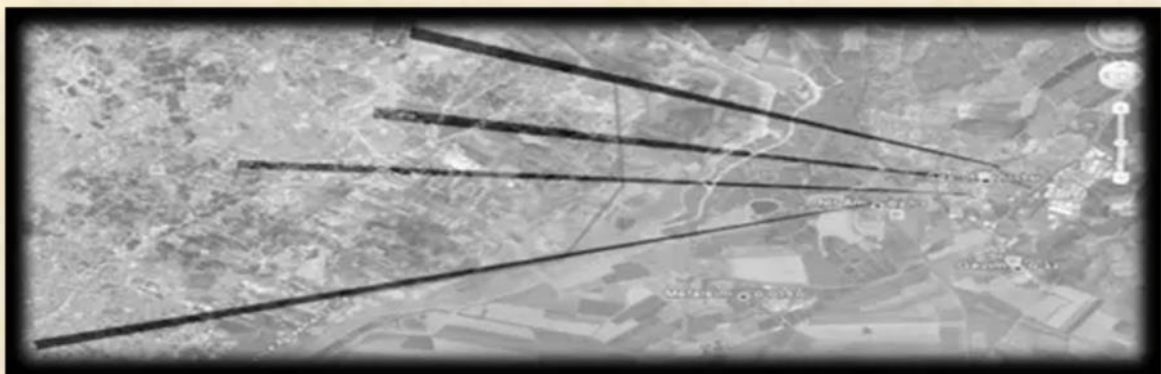
הפרויקט מתבצע בלוח זמנים דחוס הודות לעובדה שמרבית הדירות מאוכלסות: מיכאל יעקובסון

לשדרות הגעתי במסגרת האוניברסיטה, כחלק ממחקר שאני עורך על הערים החדשות (המכונות גם "עיירות פיתוח"), ואלי הצטרפו פריאנקה וניית'ן - שני אדריכלים אמריקאים שסיימו זה עתה תואר שני במחלקה לארכיטקטורה במכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס, המוכר גם כ-MIT. ניית'ן הצטרף כדי לסייע לי בניתוחים שערכתי בשטח, ופריאנקה פנתה למחלקה העוסק בטיפולוגיות מגורים בבניה הציבורית. עבורם ישראל היא עוד חור שתופס יותר מידי כותרות, ואז חשבתי לעצמי - מה זה בעיניהם שדרות... הם ניגשו לעבודה באופן קר ומחושב, ולא נראה לי שכל העסק הזה נוגע להם. לעומתם, אני אולי פשוט לוקח את זה באופן אישי.

הכותב הינו אדריכל ובעל הבלוג "חלון אחורי"

החזית הראשית נשמרת: מיכאל יעקובסון

כיוון האיום על שדרות מכיוון רצועת עזה במערב: מיכאל יעקובסון

גבעת תום ותומר - גבעת זיכרון, שיקום ושימור טבע/ יובל נבו

סיפורה של גבעת כורכר לא מעובדת, שנפערו בה בורות חציבת כורכר בשני צדדיה ואחרי-כן מולאו בפסולת תעשייתית וחקלאית. לבסוף עברה ניקיון ושיקום והפכה לאתר הנצחה כגן בוטני יפה ומרגש, אחד היפים ביותר בארץ.

הגבעה, 103 מטר מעל פני הים, נמצאת ברכס כורכר המלווה מדרום את כביש 3. ממזרח לה גבעה 105 עליה נלחמו "שועלי שמשון" במלחמת העצמאות וגבעת גדוד 53 של גבעתי. ממערב לה גבעה 113 המכונה "גבעת ארנון", היא גבעת גדוד 51 של גבעתי, החולשת על "הצומת". הגבעה לא היתה מעובדת ונשארה בה צמחיית גבעות כורכר אופיינית של שיחים ועשבונים ים-תיכוניים עם צמחייה בעלת אופי מדברי. סביב הגבעה שדות, מטעים ופרדסים של קבוץ נגבה וחקלאים פרטיים מגדרה ורחובות.

בשנת 1971 הגיע יואב צ'יז'יק-קידר, במסגרת עבודתו בחטיבה הצעירה של הקבוץ הארצי לנגבה, שם הכיר את בת-זוגו חגית בת המקום. לאחר חודש התחתנו. יואב, יליד רמת-יוחנן שגדל בבית-אלפא, היה איש טבע, חקלאי ומדריך טיולים שנים רבות. בשנת 1980, בעבודתו בפרדס, התחיל לטפח את הגבעה ולשתול בה צמחי בר ארץ-ישראליים יחד עם בנו תומר בן ה-5.

שנה לאחר מכן עזבה משפחת קידר צפונה והגבעה נזנחה. קבוץ נגבה ניצל את מרבצי הכורכר בגבעה לחציבת חומר לתשתיות, לרפתות, לבתים ולמדרכות בקבוץ. כך נוצרו בגבעה שתי מחצבות עמוקות ורחבות. הרבה מהעצים שנטעו יואב ובנו נעקרו, אך חלק ניצלו והיום הם מהווים את שלד הגן. שנים מספר לאחר שסיימו את חציבת הכורכר, החלו לשפוך למחצבה פסולת פלסטיק מהמפעל המקומי, כלים חקלאיים ישנים, צינורות ואשפה כללית.

לאחר אסון המסוקים ביום כ"ח שבט תשנ"ז, 4.2.1997, אשר בו נהרג תומר, חזרה המשפחה לנגבה. משפחת קידר חברה למשפחת כיתאין, שבנה תום נהרג באסון, ברעיון להנצחת הבנים על הגבעה. הם בקשו מדני קרוון (דודו של תום כיתאין) לתכנן את פינת ההנצחה וכך החל גן הזיכרון.

בשנת 1998, כשנה לאחר האסון, נערך טקס הנצחה על הגבעה ובו אמר יואב את ה"אני מאמין" שלו: "לתפיסתי, גבעה זו צריכה הייתה לשמש דוגמה ליער של עצי ארץ ישראל ושיחיה, למען יראו אנשי הקק"ל וגננים ישראלים עד כמה הצומח הארץ-ישראלי יפה, ועד כמה ראוי ומתאים לשלבו בחורשות, ביערות וביישובים." (מתוך: יש חדש תחת השמש, יואב צ'ז'יק-קידר).

בשנת 2001 פרסמה משפחת קידר מכתב לציבור: "אורחים יקרים. ארבע שנים חלפו מאז האסון ההוא ותחילת הגן, והיינו רוצים לשתף אתכם בחזון שלנו בדבר הגן.

גבעת תום ותומר- גן ציוני בוטני ל-73 הנופלים. נראה לנו שנכון יהיה ליצור מקום, שהיוצאים ממנו יהגו הערכה ואמפטיה לציונות וגם ירגישו בתוך תוכם שהם מוכנים להיות גם הם ציונים. לשם כך נחוך שהאלמנטים בגן ישדרו חן, כבוד וצניעות, ובכך ינסו לקרב יהודים שיבקרו בגן, אל אנשי א"י שמונצחים בו, ואל שני קטעים מתולדות הציונות, שיהיו מסופרים בו – קטעים משני אגפי הארץ". (ארכיון נגבה).

גבעת תום ותומר בתחילת התהליך: יובל נבו

"אני מקים גן זיכרון ציוני, חינוכי ואקולוגי... הגן הוא לזכרם של 73 נופלים אסון המסוקים שתומר בני, וחברו - תום, היו שניים מתוכם. את הגן אנו מקימים בתחושה שארץ ישראל שתומי שלנו חיפש, וארץ ישראל שמאות אלפים מאזרחיה מבקשים אחריה, הולכת ונמוגה. הגן מוקם לזכר נערים שהתנדבו לזחול על קוצים, ללכת במסעות

מפרכים, להתאמן בירי ביום ובלילה, להביא את כוחם הפיזי וחוסנם הנפשי לקצה גבול היכולת, על מנת להבטיח לעצמם, לנו ולכל היהודים באשר הם, קיומה של מדינה יהודית עצמאית." (יואב קידר, מתוך שלט בכניסה: "ציונים וארץ ישראל").

בעזרת קק"ל (יור' משה ריבלין ואבשלום וילן מנגבה) פינו חלק מהאשפה הרבה שבמחצבה הצפונית, חלק גדול נקבר ועליו נשפכה גבעת אדמה בצורת "תבליט" רכס הרי מירון ורכס הכרמל, אותה רצה יואב לנצל לטובת צמחייה המתאימה לכל אזור. בהמשך מימנה קק"ל את קיר האבנים של שביל הזיכרון, כביש הגישה והחניה, עצים רבים שנשתלו בגבעה וכן שולחנות פיקניק. בנוסף היו גם תורמים פרטיים שנתנו כסף ורוח גבית. כסף רב, חזון ועשייה הושקעו במקום כדי שהגבעה תקום בפועל.

את השתילות הראשונות בגבעה המשוקמת שתלו חבריהם של תומר ותום שהוזמנו ביום הזיכרון לנפילה, בשנת 2001.

בשנת 1999 הוקם עמוד החשמל של הקו הארצי המתנשא לגובה 64 מטר על הגבעה. לבקשת יואב הוקם עמוד עגול מלא, וכן הוזז מיקום העמוד בכמה מטרים הצידה שלא יפריע לראות את נוף השדות והרי חברון. העמוד נצבע בצבע השמיים עם 73 יונים לבנות, על-ידי מנכ"ל החברה רפי פלד (אמן בפני עצמו). על העמוד נכתבה שורה משירו של נתן יונתן: "ארץ שנתנו לה אוהביה כל אשר יכלו לתת". סלעי ההנצחה ל"שביל-הנופלים" הובאו ממחצבת יפתח כתרומת המחצבה, עליהם כתובים שמות הנופלים לפי השתייכותם ליחידות השונות וקצת פרטים אישיים. שביל הזיכרון מלווה בשיר "הרעות" ומהווה חוויה מרגשת להולך בו. בהמשך השביל ישנה פינת ישיבה ותצפית לכיוון אשדוד, אשקלון והים התיכון, ובה עמדת-שמע עם שירים, סיפורי המשפחה והמקום (יואב האמין בשירה משותפת המקרבת בין האנשים). החל משנת 2004, נכנסה לתמונה 'הקרן לשיקום מחצבות', שתרמה לתכנון הגן שביל טיול טבעי מונגש סביב המחצבה הצפונית, מערכת שילוט, הסדרת שבילים וחניות. אדריכלית-נוף תמי וינר-סרגוסי, המתכננת מטעם הקרן של הגבעה, שימרה את הקיים בגבעה, שילבה את השבילים, העצים והשיחים הוותיקים עם חדשים, ביחד עם הקשבה והענות לראון יואב והמשפחות:

"גן ההנצחה, המשלב את צמחי ישראל עם מורשת ישראל ועם ערכי חיים ישראלים עתיקים של פשטות, צניעות, התנדבות, חריצות ואהבת הארץ." (מתוך: יש חדש תחת השמש, יואב צ'יז'יק-קידר). משרד אדריכלות-נוף טוך-סרגוסי בע"מ ליוו את הפרויקט ושלבי התכנון החל משנת 2004. 'הקרן לשיקום מחצבות' ומועצה אזורית יואב בשיתוף פעולה עם משפחת קידר, יזמו תכנית לשיקום אתר המחצבה הכולל את אזור ההנצחה ושטחים נוספים במחצבה הנטושה והסדרת ייעודה לגן ציבורי / פארק. התוכנית קיבלה תוקף בשנת 2011. בשנת 2013, האתר הוכרז כאתר הנצחה לאומי, ובשנת 2014 החלה העבודה על התכנון המפורט לביצוע הרחבת הגן, שיקומו והנגשתו.

העיקרון המוביל בתכנון הוא שיקום ושדרוג הגן תוך שמירה על האופי הטבעי ועל רוח המקום, כשכל דבר בגן צומח מתוכו באופן אורגני. תכנית השיקום נתנה מענה לצרכים הייחודיים של המקום: שמירה על סוג הצמחייה הארץ-ישראלית ובכללם פרגולת גפנים בכניסה, הסדרת הניקוז, שמירה על המצוקים, הדגשת המפלס העליון של הגן לעומת המחצבה השקועה, הכולל גשר עץ ונקודות תצפית וגן זיכרון המספר את סיפור המקום באופן הרוחש כבוד כלפי המשפחות, רחבת כניסה וחלוקת מידע, אזור המיועד לערבי שירה המתקיימים במקום, הוספת והסדרת חניות כפי שמוגדר בתוכנית בנין-עיר ושביל טיול עליון המקיף את המחצבה השקועה, הכולל גשרים מעץ ונקודות תצפית." (מתוך תיק התכנון של משרד אדריכלות-נוף טוך-סרגוסי בע"מ).

עצים וצמחים מיוחדים שמהווים את שלד הגן: אלות אטלנטיות, אלונים, שיטות סלילניות, קטלבים, זקום מצרי, שקמה, רתמים, אלות מסטיק, עצי תמר, תאנים, אשל הפרקים, שיחי לוטם, צבר ללא קוצים, צמחי תבלין ועוד.

גבעת תום ותומר ברקע קבוץ נגבה: מתוך אתר גבעת תום ותומר

בכניסה נשתלו גפן מזן אמריקאי שהובא למושבות הברון רוטשילד במאה ה-19 וחדש את משק היין בארץ ישראל, וגפן נוספת שהובאה מחולות ראשון לציון שמקורה בתקופה הביזנטית (מאות 4-7). על קירות המחצבה מקננים שרקקים בחודשים אפריל עד יוני.

פינת ישיבה לזכר תום ותומר: יובל נבו

בגבעה נערכים בחודשי הקיץ, בלילות ירח מלא,

ערבי שירה והשיא הוא ביום העצמאות, בו שרים מהבוקר ועד הלילה. כמו-כן נערכים שם טקסי זכרון, סיומי קורסים ומפגשים משפחתיים.

לאחר שיואב חלה ותנועתו הוגבלה (2009), קיבל על עצמו אמציה שניידר מנגבה את אחזקת הגבעה עד היום, באחריות המועצה האזורית יואב. יואב קידר הלך לעולמו בחודש אדר תשפ"ג, מרץ 2023. המאמר מוקדש לזכרו.

הכותב הינו נאמן שימור קיבוץ עין צורים

למשפחת חברנו היקר ישראל זיסק,
משתתפים באבלכם הכבד
על נפילת הבן היקר
סרן נריה זיסק ז"ל
מצוות מחוז דרום

מקטרות חרס ואבן מהתקופה העות'מאנית והמנדטורית

במהלך עבודות הסקרים והחפירות הארכיאולוגיות שנערכו בכל הארץ וגם באזורנו (ובבדיקות מקיפות שבוצעו בכל הלבנט), עלו שברים של מקטרות חרס (ובדרום הארץ ובסיני גם שרידי מקטרות מאבן-גיר בהירה ורכה). בחלק מהן אף נותרו שרידי טבק מפוחמים. בבדיקות קפדניות שבוצעו בחפירות מסודרות תוארכו מקטרות אלה בין המאה ה-17 למאה ה-20, ובמקומות ספורים – עד שנות ה-40 של המאה העשרים. הודות למחקרי הארכיאולוג-האנתרופולוג בנימין אדם זיידל (*), שריכז וניתח את רוב החומר שהצטבר עד-כנה, למדנו הרבה על התופעה הזאת, ואת מסקנותיו ניתן להשליך גם על הממצא הרב של שרידי מקטרות בחבל הבשור התחתי.

מבחר של מקטרות חרס ואבן מתוך ממצאי הסקרים בחבל הבשור התחתי ובשוליו הדרומיים (חולות חלוצה ועגור, הר קרן).

מלבד הבדיקות הארכיאולוגיות המאשרות את הופעת המקטרות הללו בארץ במאה ה-17, מניחים החוקרים כי מבחינה היסטורית-אנתרופולוגית הן "עלו לארץ" ואומצו, במסגרת חדירתן לאימפריה העות'מאנית, כחיקוי ישיר למנהגי עישון הטבק שרווחו בקרב השבטים האינדיאנים שבאמריקה (עקב "גילויה" מחדש על-ידי משלחתו של קולומבוס; מעניין אם טקסים מסוימים אצל האינדיאנים הקשורים בעישון מקטרת עברו גם כן ל"עולם הישן"). נראה שעד אז נהגו לעשן ב"עולם הישן" נרגילות בלבד.

עדיין אין לנו פרטים לגבי אתרי הייצור של המקטרות בארץ. קיימת הצעה (שעדיין לא הוכחה) שהיה קיים מפעל בירושלים, ומקטרות מטין שחור אולי נוצרו בעיר עזה (או בסמוך לה), עיר בעלת מסורת של קדרות בטין זה ("קרמיקת עזה"). יש לציין, כי קיימים שני מקורות חיצוניים עיקריים מעולים לנושא השימוש במקטרות בתקופה העות'מאנית: צילומים מהמאה ה-19 שבוצעו על-ידי אנשי הקולוניה האמריקנית בירושלים ותיאורים

מפורטים של הנוסע מוסיל מראשית המאה ה-20. משני מקורות אלה, יחד עם מקורות נוספים – ראשוניים ומשניים – נראה שמסתמנות שתי תופעות מעניינות (וחשובות!): האחת – ריבוי הנשים המעשנות מקטרות, כשבמקביל הגברים מעדיפים את הנרגילות; והשנייה – עישון מקטרות היה נפוץ מאוד בחברה הנוודית הבדווית.

מקטרות חרס: דן גזית

המקטרת בתקופה העות'מאנית בארץ ("צ'יבוק" בתורכית) היתה מורכבת משלושה חלקים: מיכל הטבק, קנה העישון והפייה. המיכל (שבצידו הפנימי התחתון היה נקב שהוביל לצינורית קצרה לשם חיבור הקנה) היה בדרך כלל מעוטר בעיטורים עדינים, הן עיטורים משוקעים והן בולטים וכן חריטות שונות; בסיסו היה בדרך כלל שטוח, במתאר דיסקי, ולרוב מעוטר בחריטות. לפני שריפת המיכל, הוא נטבל בתמיסה שצבעה אותו בגוון ורוד, חום-בהיר עד אדמדם (בטכניקת חיפוי ומעט מירוק). את המיכל יצרו בצורה מקצועית בבתי-יוצר לקרמיקה שאומנותם בכך; לעומת זאת, נראה שמיכלי הטבק המגולפים באבן-גיר רכה (שמוצאם כנראה מחצי האי סיני) הם תוצרת של אמנים בדווים עלומים שיצרו אותם אגב עיסוקם במרעה (שיש בידם זמן פנוי למכביר ונופים לאין-קץ, ומה שדרוש להם זה רק סכין חדה ואבן קטנה), ולכן הם כל-כך שונים זה מזה. בכל-אופן, מסתבר כי התנהל מסחר ער בין מצרים, חצי האי סיני, סעודיה, הנגב, ירדן וארץ ישראל שעסק גם במקטרת החרס.

אורך קנה העישון לא היה קבוע, אך בממוצע היה בן 40 ל-60 סנטימטרים; בצילומים הנזכרים לעיל כנראה תועדו קנים אחדים ארוכים יותר. בפרסומים השונים לא הצלחתי לאתר דוח על קנה מקורי, ונראה שהם היו – כמצופה – מחומר צמחי שלא נשתמר. כך גם לא איתרתי בדוחות השונים תיאור מדויק של פיית המקטרת.

מנהג עישון המקטרת כנראה החל לגווע עקב מלחמת העולם הראשונה, עם הגעת הסיגריות לאזורנו במאסות גדולות, עם הצבאות הזרים. ניתן גם בהחלט להניח כי החיסכון בהכנות לעישון ובציוד הכרוך בכך, לעומת הסרבול בהכנות לעישון המסורתי – משך את לב המעשנים יותר לסיגריות.

הכותב, הינו נאמן שימור גבולות ובעל הבלוג, "אבני גזית"

מקטרת אנדיאנית: דן גזית

הנגב עוד יהיה ירוק/ ד"ר חנינא

שיטות חדשות בייעור הנגב בתקופת המנדט וראשית מדינת ישראל. יוסף וייץ וזאב מייטס היו מהדמויות הבולטות בממסד החקלאי שקידמו את נטיעת היערות בנגב תוך לימוד תנאי הקרקע הקשים, המחסור במים ומציאת הזנים והמינים המתאימים לאזור. בשנות הארבעים של המאה שעברה, חלמו ראשי היישוב להקים חקלאות מדברית בנגב ולצבעו בירוק - כלומר, לייערו. כיוצאי אירופה, נתפס אצלם היער כסימן לתקיעת יתד, לבעלות, להקמת חקלאות אינטנסיבית וכמסיג המדבר לאחור. יוסף וייץ וזאב מייטס היו מהדמויות הבולטות בממסד החקלאי שקידמו את נטיעת היערות בנגב תוך לימוד תנאי הקרקע הקשים, המחסור במים ומציאת הזנים והמינים המתאימים לאזור. השניים אף למדו מהחקלאות הבדואית המסורתית וניסו להתאים את שיטותיה לגידול יערות הנגב.

ביקור בנגב עם אברהם גרנות ואברהם הרצפלד: ויקיפדיה 1942

הישגים רבים הקשורים בחקלאות המדברית התבססו על הניסיונות החקלאיים שנעשו ביישובי שלושת המצפים (1943), 11 הנקודות (1946) ושבעת ישובי העיבוי (1947). מי שפיקחו על הניסיונות היו מחלקת הקרקעות בקק"ל, המחלקה להתיישבות של הסוכנות היהודית ומומחים ואנשי מחקר קרקע ואקלים ממכון ויצמן, מתחנת בית דגן

ומהאוניברסיטה העברית. הדמות הבולטת בעיצוב מדיניות הניסיונות החקלאיים היה יוסף וייץ, מנהל מחלקת הקרקעות והייעור בקק"ל, אשר קישר בין כל הגורמים והיה מקורב לראשי הנהלת הסוכנות ומפא"י - דוד בן-גוריון ולוי שקולניק (אשכול).

על הישגיו של וייץ בתחום יישוב הנגב והייעור בו פורסמו בעבר מחקרים רבים. משום מה, לא פורסמו עדיין מחקרים המתעדים את פעילותם של מדריכי החקלאות והייעור בשטח, אלה שליוו ביום-יום את המתיישבים הצעירים, עיצבו, יזמו והובילו פתרונות בשטח הנטיעה ונטלו על עצמם ליישם את חזון החקלאות המדברית. בשורות הבאות נציג את רעיונותיו החדשניים של זאב מייטס, מדריך חקלאי ויערן מומחה, שהתגבשו תוך כדי העבודה עם מתיישבי המצפים ו-11 הנקודות וכיצד רעיונות אלה, בגיבוי המקצועי-פוליטי של וייץ (ולפעמים אף תוך עימות עמהם) הפכו לאבני דרך במדיניות ההתיישבות והחקלאות בנגב בין השנים 1942 - 1955.

בבגרותו, למד חקלאות כחמש שנים בבית ספר גבוה בצרפת. בשובו ארצה, התקבל לעבודה במשרד החקלאות המנדטורי. תחילה שובץ לאחראי לניסיונות החקלאיים בחוות הניסיונות הממשלתית בעכו ובשנת 1939, הוזמן לקפריסין לנהל חברה בינלאומית שעובדה פרדסים, כרמים ומטעי נשירים. בעת שהותו שם, התמחה בגידול זן ענבי הסולטנינה וכן בטיפוח מטעים ובגידולי שדה הצורכים מעט מים. בשנת 1942, הוחזר לארץ בדחיפות מחשש פלישה גרמנית לארץ ישראל. וייץ ועוזריו, שעסקו בתכנון החקלאי עבור "שלושת המצפים", הזמינו את מייטס להצטרף לצוות. וכך, לראשונה, ירד מייטס לנגב לאחר עליית מצפה "גבולות" להתיישבות.

במאי 1943, עלתה קבוצת צעירים חברי "השומר הצעיר" על קרקעות אבו-זבורה בואכה רפיח והתארגנה כמצפה "גבולות". בקיץ אותה שנה עלו עוד שני מצפים על הקרקע: "רביבים" על קרקעות עסלוג' "ובית אשל" במזרח באר שבע. המצפים היו תשובה ציונית-יישובית להגבלות שהטיל המשטר המנדטורי בכל הנוגע לרכישת קרקע והתיישבות בדרום - באמצעות "הספר הלבן" משנת 1939 וחוק הקרקעות משנת 1940.

לאחר שלוש שנים, במוצאי יום כיפור שנת 1946, הוקמו 11 יישובים בלילה אחד, 9 מהם בנגב הצפוני ושניים בשפלה

מצפה גבולות וחלקות השדה והמטעים 1945: צילום מטוס חיל האוויר הבריטי

הדרומית. היישובים החדשים התבססו על הישגי הניסיונות החקלאיים שבוצעו במצפים והמשיכו והרחיבו את תחום הניסיונות: אקלום זנים של עצי פרי; גידול ירקות; ייעור; שיטות חריש ועיבוד ותפיסת מי השיטפונות. המתח בין הערבים ליהודים ברחבי ארץ ישראל גאה ואף השפיע על השבטים בנגב. ועל אף מאמצייהם של היישובים החדשים לחיות בדו-קיום עם שכניהם הבדואים, פרצו סכסוכים על-רקע לאומני שגרמו ליישובים לאבדות ראשונות. לפיכך, עד לשלהי מלחמת העצמאות, נמתח קו מים מניר עם דרומה והוקמו בנגב בחופזה עוד יישובים חדשים שנקראו "שבעת יישובי העיבוי" וכללו את: מבטחים צאלים, עלומים, סעד, גבים, חלוצה, ורמת הנגב.

מייטס, שהתמחה בייעור, התבסס על תוצאות הניסיונות הראשונים לייער את הנגב שנעשו בימיו של השליט העות'מאני ג'מאל פחה. נטעו אז עשרות אלפי עצים באזור באר-שבע וניצנה בפיקוח האגרונום אהרון אהרונסון ומומחים אחרים. אלא שמרבית העצים נעקרו על-ידי חיילי הצבא הטורקי למטרות הסקת הקטרים וכן על-ידי הבדואים. בתקופת המנדט נטעו חורשות בעיקר לאורך החולות הנוודים באזור עזה וקצת בנגב הרחוק ליד ניצנה. בשנת 1943 קבע מייטס, כי בנגב נותרו כ-2000 - 3000 עצי אשל, צאלים ואיקליפטוסים. עבור מייטס, עץ הגדל במדבר מאשר את הנחתו כי ניתן להקים חקלאות וליישב את הנגב. בשנת 1944 ביקר חיים ויצמן בקיבוץ רביבים ומייטס (שהיה כבר מפקח יערות הנגב מטעם קק"ל) שליווה אותו, הצביע בגאווה על עץ זית בודד בן שנה, ירוק וחיוני. הוא היה בטוח שתמונה זו של זית ירוק במדבר,

כשם שהתרשם ויצמן מעץ הזית הבודד ברביבים כך גם שנתיים לאחר מכן, השפיע מראה השיח הירוק והעגבנייה האדומה בשדות רביבים על חברי ועדת אונסק"פ והיה בין היתר לאחד הגורמים החשובים שהביאו להחלטתה של הוועדה בדבר מסירת הנגב הצפוני ליהודים. בינתיים למד מייטס מהניסיונות וקבע כי המחשבות בדבר "אי-אפשרות לגדל עצי פרי בנגב" – הוכחו כלא נכונות. אדרבה, הסתבר לו בעקבות מעקב מסודר של המתיישבים, כי הקור השורר בלילות המדבר מסייע בגידול עצי אפרסקים, אגסים, הזיתים ושזיפים.

מייטס סבר כי בסיוע השקיית-עזר ניתן יהיה להשיג יבולים במטע ובשדה גבוהים אף מצפון הארץ. הוא החל לנהל משא-ומתן עם מושל עזה על הולכת צינור מים דק מרפיח לגבולות באורך של כ-18 ק"מ. וייץ לא היה מרוצה מיוזמה זאת, שאימה על הדומיננטיות של הקק"ל בפיתוח המצפים, ובקש ממייטס להפסיק מייד את המו"מ. וייץ מצדו, המשיך והעלה את רעיון הולכת המים לנגב בפני הנהלת הסוכנות ובפני לוי שקולניק (אשכול), שהיה אז ראש מחלקת ההתיישבות בסוכנות ומראשי חברת "מקורות". במקביל, הוזמן מהנדס המים שמחה בלאס לסייע בתכנון צינור המים לנגב. לאחר דיונים רבים ובדיקת המשמעויות הפוליטיות וההתיישבותיות, הוחל בינואר 1947 בהנחת קו המים מניר עם דרומה – פעולה שהציתה את דמיונו של מייטס, שכבר החל בתכנון ייעור נוסף שיכיל זנים חדשים, בלתי מוכרים עד אז בארץ.

במהלך הניסיונות, פיתח מייטס שיטה של אגירת מים בשטחים נמוכים ובוואדיות לצורך השקיית עצי מטע וכינה אותה: "שדה אילן". עיקרה של השיטה - חלוקת השטח לריבועים שנחסמו בתלוליות עפר וניקזו את מי הגשמים אל העץ הנטוע בתחתית הריבוע - נוסתה ברביבים והוכיחה עצמה כבר בעונת הגידול הראשונה. מייטס היה נלהב ושיתף את וייץ והמדריכים האחרים בהצלחה. וייץ היה זהיר בתגובתו

וציין, כי יחד עם ההצלחה מסתמנות כמה בעיות כמו: בצבוץ מלחים מעל פני הקרקע; הקרקע מאבדת את כושר החלחול ומתהווה על פניה קרום קשה המונע חדירת מי הגשמים. וייץ העריך את התוצאות החיוביות של הניסיון אך העדיף לקרוא לשיטה בשם תלמודי: "מטע נגרין" על משקל שלחין.

בשיחות פרטיות וביומניו עולה כי וייץ הניח, לדעתו, את הבסיס הרעיוני לשיטה זו כבר כמה שנים קודם לכן. מייטס חש שרעיונו החדש "נגזל" וביקש את תמיכת המתיישבים בשם

שיטת ההשקיה, לימים 'לימנים': אתר קק"ל

שהוא המציא. האחרונים תמכו בו אך ללא הועיל. למרות התנגדות וייץ והממסד החקלאי, התעקש מייטס לכנות את שיטתו בשם "שדה אילן" ואף לימים קרא לבנו בכורו בשם אילן.

את שיטת הייעור באמצעות ייחורי האשל למד מייטס מהבדואים. בעת ששוטט בשדות גבולות, גילה מייטס כי החולות הנוודים משמרים רטיבות בקרקע לאחר הגשם. מייטס סבר שניתן לנצל רטיבות זו ולייער תחתיהם אלפי דונם בשתילת ייחורי אשל, אותם ניתן להשיג בקלות ובזול בעזה. קבוצת פועלים ערבית סיפקה לקק"ל ייחורים ומייטס פיקח על נטיעת מאות דונמים באזור חזע'לי וגבולות. וייץ עדיין היסס האם זו הדרך הנכונה לייעור וסבר, על סמך נסיונות שנעשו אז בתוניס ובאוסטרליה, כי דווקא עץ האייקליפטוס הוא שמתאים לתנאי הלס והאקלים המדברי. מייטס לא ויתר ונלחם על דעתו בפני ראשי ההתיישבות. הוא הציג בפניהם ובפני וייץ את העובדות שהוכיחו כי קליטת שתילי האייקליפטוס בדרום לא עולה על 40%. בנוסף, הוא הצביע בפני וייץ על כשלון נטיעת שדרות האייקליפטוס לאורך כבישי הדרום. וייץ שוכנע לבסוף והתיר את המשך נטיעת ייחורי האשל באזורים מרוחקים ולא לאורך כבישים וגדרות יישובים.

בשנת 1943 ביקר מייטס ביריחו ונטל עמו כמה שתילי אגבות כדי לשתלם במצפים - גבולות ובית אשל. במהלך השנה הוא המשיך ואסף שתילי אגבות ממשלתל חברון, עין-חרוד וכבארה. לאחר שהצמחים נקלטו יפה וניתן היה כבר להפיק מהם חומר גלם לתעשיית חוטים, הדביק מייטס בהתלהבותו את וייץ ויחד חיפשו יזמים יהודיים המוכנים להקים תעשייה שתפיק מצמח האגבות חוטים זולים ובאיכות טובה לתפירת שקי יוטה ולקשירת חבילות חציר - פריטים שיובאו באותה עת מחו"ל ארצה ושולם בעדם בדולרים. כמה בעלי הון ויזמים נרתמו לרעיון (חברת האחים ירושלמי ועוד) ובשנת 1949 יצא מייטס לסיור חקלאי-מקצועי לקניה כדי להתרשם מגידול האגבות. בתום הסיור ומבלי שקיבל הסכמת הממונים, ארגן מייטס

משלוח של 40,000

שתילים שהגיעו

בשנת 1951 על

ספינה לאילת יחד עם

משלוח ספרי תורה

של עולי תימן (חצי

ממשלוח השתילים

ששהו בבטן האוניה

בחום האילתי נרקב).

על-מנת לשמור על

חשאי ות המבצע

ולמנוע את התנגדות

המגדלים בקניה בשל

חדירת מתחרים בלתי

חוקית לשוק הסיבים,

הובטח לממונים

באפריקה כי

השתילים יינטעו רק

לאורך גדרות הגבול

בישראל ולא יהפכו

למוצר ייצוא. מעשית,

מפעל החבלים מאגבות קק"ל גילת: עפר יוגב

ביקש מייטס להעמיק את הניסיונות בצמח, להשלים אזורי נטיעה רחבים בנגב שלא יוערו ולהפכו למוצר תעשייתי המספק תעסוקה בעיירות העולים. משם הם הובלו ישירות למשתלת גילת. הקק"ל התגאתה במבצע ובצעד בלתי זהיר פרסמה בעיתונות את דבר הבאת שתילי האגבות שהוצאו בדרך-לא-דרך מקניה.

הקונסול הישראלי בקניה רתח מזעם משום שמדינות אפריקה נמנעו מלהוציא צמח זה מחשש לתחרות מסחרית והזהיר מפני משבר דיפלומטי. ואכן, קניה ספגה אזהרות מבריטניה, וכדי לסיים את משבר האמון ביניהם נדרשה התערבות דיפלומטית. מייטס לא התייאש ועוד קודם לכן, ובשלהי 1949, מעל ראשו של וייץ, יצר קשר עם אשכול ותאר בפניו את התועלת הכלכלית-חקלאית של פריסת האגבות על מרחבי הנגב. מייטס היה בטוח בקליטת הסיזל (סוג החבל המופק מאחד מ-300 מיני האגבות) בנגב וקבע: "הסיזל יהיה בנגב מה שההדרים היו לשרון". ואכן, בחורף 1953 נחרשו 10,000 דונם עבור שתילת האגבות.

מייטס המשיך ליזום רעיונות חדשים לניצול היער לצרכי ההתיישבות. במדרונות הנחלים הוחל לנטוע שתילים כנגד הסחף. בתום מלחמת העצמאות נטעו עצים לאורך הכבישים במטרה להסתיר את התנועה בהם מפני האויב. נטיעה ביטחונית זו שמרכיביה היו איקליפטוסים, שיטה ואשל הגיעה בשנת 1956 לכ 180 ק"מ. השדרות נטעו על סמך ניסיונו של מייטס שפיתח את רעיון "שדרות המגן" שנועדו לעצור את סחף החול והרוח. מייטס הודה בכאב-לב כי קליטת האיקליפטוסים בשדרות הייתה בינונית ועיתים אף לא כדאית. במקביל הוא המשיך בפיתוח רעיון שתילת האגבות. שתילי האגבות, כולל מיליון שתילים שהגיעו מברזיל בשנת 1952, תוכננו להינטע בתשי"ד 1954, על שטח של 10,000 דונם. מייטס העריך כי בנגב כולו, יותרו לאחר נטיעה זו, כמיליון וחצי דונם עבור הייעור.

בשנת 1954 עזב מייטס את הקק"ל אך המשיך לתמוך ברעיון גידול האגבות כצמח תעשייתי בנגב. הוא העלה אפשרות של גידול האגבות בין שורות הפרדסים בשפלה הדרומית אך וייץ, שהיה קשור למשפחת מכנס, פסל את הרעיון ואיפשר להם לעומת זאת לגדל ירקות בין השורות. בשטחי הנטיעה הרחבים עלה יפה גידול האגבות אך לא כך היה בהפקת החבלים והחוטים. בשנת 1954 הוקמה חברה להפקת חוטים מהאגבות בבעלות משפחת מכנס אך היא התפרקה כעבור שנתיים. בשנת 1957 הוקמה חברה חדשה – "איפקו", שותפות הקק"ל עם אנשי עסקים ממקסיקו שאף ייבאו מגרמניה מכונות ניפוץ לצורך הפקת

החוטים. המפעל בגילת החל סוף-סוף לפעול ולייצר חוטים בשנת 1961, אך גם ניסיון זה לא נמשך לאורך זמן. בינתיים חדרו לשוק העולמי חוטים סינטטיים (ניילון) והפכו את תהליך הפקת חוטי האגבות ללא כדאיים. המפעל נסגר סופית בשנת 1966. מבחינה חקלאית, היה אקלום האגבה בנגב הצלחה ברורה אך עדיין לא בשלו אז התנאים להפיק מהצמח את התשואות התעשייתיות.

מייטס כמדריך ומפקח על הייעור בנגב וכמי שעבד בצמוד עם מתיישבי שלושת המצפים ו-11 הנקודות, היה ער לתנאי הקרקע, המים והחקלאות הבדואית המסורתית ומוכן היה ללמוד מכך ולהפיק לקחים. כמי שהוטל עליו ליישם את המדיניות החקלאית המדברית בנגב מבית מדרשם של וייץ ומומחי הסוכנות היהודית – הוא הציע, גם בניגוד לעמדת ראשי המוסדות, שיטות חדשות, מהפכניות

מטעי אגבה בנגב הצפוני
בקיץ 1957: בנו רותנברג

שבסופו של דבר היו לבסיס גידולים חקלאיים רבים ובעיקר סייעו לנטיעת יערות ועצי פרי בנגב. אין ספק – הניסיונות בשטח בוצעו במסירות על-ידי המתיישבים על-פי הוראותיו הברורות של וייץ שבחר מסלולים סולידיים. ואילו מייטס, ברעיונותיו המקוריים ובנועזותו לצאת כנגד ממסד חקלאי - גם במחיר תפקידו ויוקרתו - גרם לשינוי התפיסה כלפי אפשרות ייעור הנגב והיה מהראשונים שהפכו אותו לירוק.

הכותב, הינו גיאוגרף-היסטורי ונאמן שימור

שלום רב לכל קוראות וקוראי "נאמנגב"! נעים להכיר, שמי שחר הרמלין, ומאז יולי 2022 אני דובר המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. זוהי הקדנציה השנייה שלי בתפקיד מרתק זה, אחרי שמילאתי אותו גם בין השנים 2004-2007, אבל עוד לפני שאגיע לדבר על התפקיד ועל חשיבותו - כמה מילים על עצמי.

נולדתי ביולי 1965 בקיבוץ רמת דוד שבעמק יזרעאל. למעשה, אני קשור למועצה לשימור ולאתריה עוד מלפני שנולדתי. סבי וסבתי מצד אמא, אליעזר ודבורה (אפפלד) קרון, הגיעו ארצה על אוניית המעפילים הראשונה, "ולוס". סבא הגיע בהפלגה הראשונה של האונייה, בחודש יולי 1934, והצליח להיכנס לארץ מבלי שנתפס בידי הבריטים. סבתא עלתה בהפלגה השנייה של "ולוס", בספטמבר 1934, אולם הניסיון להוריד את המעפילים בחשאי בחופי הארץ לא צלח. הבריטים הבחינו בהם, ו"ולוס" נאלצה לחזור לאירופה כדי לא להיעצר. מאחר שהבריטים העניקו ביתר קלות היתרי עלייה לזוגות נשואים, התחתנה סבתא למטרה זו בלבד עם אחד מחבריה, וכך הצליחה לעלות ארצה. זמן קצר לאחר מכן התגרשה, ובהמשך פגשה את סבא ונישאה לו. יחד עם חבריהם לתנועות 'גורדוניה' ו'ויתקיניה', הגיעו סבא וסבתא לגבעת הקיבוצים ברחובות, בימים בהם שימש המקום כאתר ארעי לגרעיני הכשרות. ביולי 1938, במסגרת "חומה ומגדל", הקים הגרעין שלהם את קיבוץ מעלה החמישה. סיפור העפלתם מונצח במאגר המידע באתר מחנה המעפילים בעתלית, ועל גבעת הקיבוצים הוקם בהמשך, כידוע, מפעל הנשק הסודי "מכון איילון" - שניהם מאתרי הדגל של המועצה לשימור אתרים. כמו שאמרת, המועצה היא אצלי בגנים.

הקקטוס וחבר: שחר הרמלין

למדתי בתיכון "העמק המערבי" בקיבוץ יפעת, כשהנושאים בהם התמקדתי היו היסטוריה ואנגלית. אחרי שירות צבאי בחיל האוויר, חזרתי לרמת דוד ובמשך מספר שנים התמקצעתי בעבודה ברפת, בדגש גידול העגלים הצעירים. לקראת סוף שנות ה-80, התחלתי ללמוד הוראת אנגלית באוניברסיטת חיפה, אולם למרות ההנאה מהלימודים עצמם, הבנתי די מהר שלא זה יהיה הכיוון בו אתמקד בחיים. בשנת 1990, נישאתי לאשתי הראשונה, גילי, ושנה אחר כך נולד בנו, זיו. בשנת 1992, לאחר שהחלטנו לעזוב את הקיבוץ, נכנסתי לראשונה לתחום התקשורת והתחלתי לכתוב במקומו "ידיעות הגליל". במקביל, שידרתי משחקי כדורסל בגלי צה"ל ועבדתי ככתב חדשות וכשדר ספורט בטלוויזיה המקומית בכבלים, "תבל". ב-1995, עזבתי את העיתון והתקבלתי לעבודה הראשונה שלי אי פעם כדובר - בעיריית מגדל העמק. למרות האתגר והעניין בתפקיד, החלטתי אחרי פחות משנה לעזוב, אחרי שקיבלתי הצעה לשוב ל"ידיעות הגליל", הפעם לתפקיד העורך הראשי. בהמשך, נפרדתי סופית מהעיתון, ועברתי לעבוד ברדיו קול רג"ע של הרשות השנייה, שם שידרתי אקטואליה, מוסיקה וספורט.

ואם כבר ספורט, חשוב לי לציין שמגיל צעיר מאוד הוא היווה חלק גדול מחיי. עוד הרבה לפני שחלמתי להיות שדר, ובמקביל לעבודה בקיבוץ, ומאוחר יותר בתקשורת, שיחקתי ואימנתי כדורסל על בסיס יומיומי. בראשית שנות ה-90 עשיתי 'הסבה מקצועית' לשיפוט כדורסל, ועד שנת 2006 שימשתי כשופט מקצועני - תחילה כשופט במגרש ואחר כך כאחראי מקצועי על כל שופטי המזכירות בישראל. ועוד לא אמרתי כלום על אינספור שעות של צפייה בשידורי ספורט בטלוויזיה. כפי שאתם מבינים, הרבה זמן פנוי לא ממש היה לי באותם ימים...

ב-1996 הכרתי את אהבת חיי, דניאלה, ואחרי שנה נישאנו ויש לנו שתי בנות, מיכל (24) ונטע (17). ב-1997 עברתי מהעמק למרכז הארץ, והתחלתי לעבוד כסגן הדוברת בחברה להגנת הטבע. אחרי כשבע שנים מרתקות ומאתגרות בתפקיד (לא כולל אפיזודה קצרה באתר YNET בימיו הראשונים), התקבלתי לתפקיד דובר המועצה לשימור אתרים. מעבר לעניין ולארגון המקצועי, מדובר היה במשהו שנראה היה לי מאוד טבעי. מאז שאני זוכר את עצמי, אהבתי היסטוריה - גם היסטוריה כללית וגם, ובמיוחד, זו של ארץ ישראל ומדינת ישראל. זה התחיל מהסיפורים של הוריי על ילדותם בכפר החורש ובמעלה החמישה - כולל הימים הקשים והמאתגרים של מלחמת העצמאות - והמשיך עם התעניינות בהיסטוריה של רמת דוד, בטיולים רבים שכללו את סיפוריהם של אתרי מורשת בכל רחבי הארץ, קריאת המון ספרים, עבודת גמר תיכון בהיסטוריה ועוד ועוד.

מתוך סרטון, ביקור תיירים JNF U.S.A במשחקה
בשדרות: Samuel Ohayon

הקדנציה הראשונה שלי בתפקיד, כללה כמה וכמה מאבקים ואירועים בעלי פרופיל תקשורתי גבוה, כמו המאבק להצלתו של בית פרומין (משכן הכנסת הראשון) בירושלים, הצלת המבנים ההיסטוריים של המושבה הטמפלרית שרונה בתל אביב (כולל העתקתם של כמה מהם בשלמותם לצורך הרחבת רח' קפלון), הבאתה מלטביה למחנה המעפילים בעתלית של האונייה 'גלינה' (כיום, אחת האטרקציות המרכזיות באתר), הצלתו ותחילת

שיקומו של בית ילון, לקראת הפיכתו למרכז מבקרים ולאחד מאתרי המועצה, ורבים אחרים. לקראת סיום תפקידי אז, יצא לפועל אחד הצעדים המשמעותיים בתולדות המועצה לשימור אתרים - היפרדותה מהחברה להגנת הטבע ויציאתה לדרך חדשה כעמותה עצמאית.

את הפרק הבא בחיי המקצועיים, עשיתי ב- Jewish National Fund-USA ארגון המגייס מדי שנה מיליונים רבים של דולרים לטובת עשרות ארגונים ורשויות מקומיות בישראל, בהם המועצה לשימור אתרים. עיקר פעילותו מתמקדת בפיתוח וקידום הנגב והגליל, על כל תחומי החיים בהם. בין אתרי המורשת שקודמו ושודרגו בסיוע USA-JNF נמצאים מכון איילון, מחנה המעפילים בעתלית, מוזיאון הרעות במצודת כ"ח, בית ילון, יד לאשה הלוחמת בניצנים הישנה ועוד. במשך 14 שנה כיהנתי כמנהל התיירות של USA-JNF בישראל, והייתי אחראי על ביקוריהם בארץ של אלפי תורמים מארה"ב.

במהלך כל השנים האלו, שמרתי על קשר הדוק עם המועצה לשימור אתרים, הן באמצעות ארגון ביקורי תורמים באתרי מורשת, והן דרך קשרי חברות עם עובדים ומתנדבים במועצה, שפיתחתי לאורך השנים.

זמן קצר לאחר שהחלטתי לסיים את עבודתי ב- JNF, נוצרה האפשרות שאחזור למועצה לשימור אתרים ולתפקידי כדובר, ומבחינתי לא היה דבר יותר טבעי ונכון מזה.

אז מה בעצם עושה דובר המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל? הדובר הוא החולייה המקשרת בין פעילותה של המועצה בכל התחומים - שימור, סטוטוריקה, מאבקים, תיירות, תרבות וכו' - לבין התקשורת מצד אחד, והציבור הרחב מצד שני. באחריותו לרכז את כל המידע הרלוונטי מהגורמים המקצועיים במועצה ולהזרימו הלאה, תוך מאמץ להשגת חשיפה רבה ככל האפשר. במקביל, אחראי הדובר על מתן תשובות ותגובות לכל פנייה של אמצעי התקשורת - ארצית, מקומית, כתובה, אלקטרונית וכן הלאה. הנוכחות התקשורתית, מסייעת בחיזוק מעמדה של המועצה לא רק כגוף המוביל בארץ בתחום השימור הפיזי והמאבקים למניעת הרס מבני ואתרי מורשת, שיקומם והשמשתם, אלא גם כשחקן משמעותי בתחומים כגון תיירות, חינוך, פעילות ציבורית והתנדבותית ועוד. בנוסף לכל אלה, אני מסייע באירוח והדרכת תורמים מחו"ל באתרי מורשת, בייצוג המועצה בכנסים בחו"ל, במעורבות בפרסומים שונים של המועצה, ובאופן כללי - היכן שצריך בזמן נתון.

כמו כל מדינת ישראל, גם המועצה לשימור אתרים מצאה את עצמה החל מ-7 באוקטובר בתוך מציאות חסרת תקדים. למרות אתגרים וקשיים רבים, שלא כאן המקום לפרטם, התגייס הארגון כולו לעשות כל מה שניתן כדי לסייע: ארגון פעילויות לילדי המפונים ולהוריהם על ידי צוותי החינוך של המועצה, בנות ובני שירות ומתנדבים (תחילה במרכזי המפונים ובהמשך בבתי ספר); סיוע בהפעלת מרכז לוגיסטי של המועצה האזורית אשכול שנפתח במושב גן הדרום; אירוח מפונים ואנשי כוחות הביטחון באתרי מורשת; קשר עם משלחות סולידריות והתנדבות שהחלו להגיע מארה"ב, כולל אירוח תורמים באתרי מורשת, ועוד. כל זאת, תוך המשך פעילות שוטפת ככל שאפשרו התנאים בשטח. זו תקופה מאתגרת מאוד גם מבחינת הדוברות, אולם בהחלט ניתן שלמועצה לשימור אתרים ישנה נוכחות תקשורתית גם בימים לא פשוטים אלה: הן מבחינת פעולות הקשורות למלחמה ולמפונים, והן מבחינת הפעילות השוטפת.

דובר המועצה לשימור: שחר הרמלין

לפני סיום, אני מבקש להודות לכל אנשי המועצה לשימור אתרים: ליו"ר הוועד המנהל, אורי אור, למנכ"ל, עמרי שלמון, למנהלות ומנהלי המחוזות והאתרים, לאנשי המטה ולאנשים בשטח, שלא עזרתם ותמיכתם - לא הייתי מסוגל למלא את תפקידי. תודה גדולה גם לכל נאמנות ונאמני השימור, המתנדבות והמתנדבים, שיש להם חלק כל כך חשוב בפעילות המועצה לאורך השנים, ובמיוחד בימים מאתגרים אלה. מי ייתן שהשקט יחזור במהרה, שכל החטופות והחטופים ישובו בהקדם ובשלום הביתה, ואיתם כל אנשי צה"ל וכוחות הביטחון, שהמפונים ישובו לבתיהם ושבעמים הבאות, נוכל לדבר אך ורק על עניינים שבשגרה.

הכותב, הינו דובר המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל